

Prijeratno, ratno i poslijeratno hrvatsko-srpsko susjedstvo u lokalnim zajednicama

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska
e-mail: dragobabic@yahoo.com

SAŽETAK Susjedski odnosi čine temelj lokalnih zajednica i vezivno socijalno tkivo društva u cjelini. Za modernu verziju socijalnih odnosa posebno je značajno uključivanje različitih etničkih/nacionalnih skupina u mrežnu strukturu zajednica. Prijeratno susjedstvo u Hrvatskoj uključivalo je različite takve skupine, a u relaciji socijalnih veza Hrvata i Srba susjedski su odnosi, kako to ističu ispitanici u ovom istraživanju, bili važna komponenta, i od znatne većine naših ispitanika ocijenjeni su pozitivno. Već prijeratna etnonacionalna propaganda, a još više sukobi u Domovinskom ratu destruirali su susjedstvo kao temeljni segment socijalne mreže lokalnih zajednica. No kako pokazuju rezultati istraživanja, i u tom turbulentnom vremenu susjed je u nekim slučajevima štitio svoga susjeda druge nacionalnosti, u ovom slučaju Hrvata/Srbina. Reminiscencija na takve situacije čini socijalni kapital u poslijeratnom razdoblju oko kojega se može graditi nova mreža primarnih socijalnih veza, a koja bi uključila pripadnike većinske nacije i najbrojnije nacionalne manjine u Hrvatskoj. U razdoblju nakon završetka ratnih sukoba, na simboličkoj i na praktično egzistencijalnoj razini dolazi do rudimentarnih oblika regeneracije mrežne strukture primarnih socijalnih odnosa. Hrvatsko-srpsko susjedstvo se nakon rata obnavlja, iako još uvijek s brojnim problemima, te uz otpore i konflikte. U različitim regijama Hrvatske (Istočna i Zapadna Slavonija te Banija i Dalmacija u kojima smo proveli svoje istraživanje) susjedski su odnosi različito percipirani i socijalno konstruirani, a Istočna Slavonija je hrvatska regija s najvećom segregacijom između Hrvata i Srba, te prostor konfliktniji u odnosu na druge bivše ratne prostore.

Ključne riječi: susjedstvo, Hrvati, Srbi, suživot, lokalna zajednica

Primljeno: 10. 12. 2006.

Pribvačeno: 20. 1. 2007.

1. Uvod

Ratni sukobi devedesetih godina generirali su velike egzoduse stanovništva, a kao posljedica straha od etničkog čišćenja ili njegove realizacije, uslijedile su nedobrovoljne migracije¹ pripadnika lokalnih zajednica, što je znatno izmijenilo sociodemografsku strukturu bivših ratnih prostora. Nakon rata Hrvati i Srbi se vraćaju u svoja naselja, ali slijedi i useljavanje stanovništva protjeranoga i izbjegloga iz drugih ratnih prostora unutar i izvan Hrvatske. Tako su većinu prostora od posebne državne skrbi na kojima se vodio rat, ili su bili pod kontrolom pobunjenih Srba, naselili uglavnom Hrvati iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine,² dok su hrvatsko Podunavlje nakon vojnoredarstvenih operacija "Bljesak" i "Oluja", pored useljenika – Hrvata, naselili i Srbi s područja tzv. SAO Krajine.

Kako su se ponašali susjedi različite nacionalnosti u Domovinskom ratu 1991.–1995.? Jesu li prijeratni (uglavnom dobri) susjedski odnosi odigrali kakvu-takvu ulogu amortizera u ratu, ili to uopće nije bilo važno za tadašnju ratnu situaciju? Koliko su jedni susjedi u lokalnim zajednicama uopće mogli štititi druge susjede te kakva su iskustva ispitanika iz toga razdoblja? Antropologinja Dunja Rihtman-Auguštin stoga je postavila pitanje: "... jesu li doista susjedi ti koji nanose najviše zla i čine najgore nasilje, kako to često i rado tvrde državotvorni mediji. Još je uvijek naša svakodnevnica puna priča o zlim susjedima. Uostalom, tko bi se, u uvodno opisanoj klimi, koja puno desetljeće vlada u mojoj zemlji, usudio priznati kako su mu susjedi pomogli u ratu ili da je sam susjedima ili bilo kome drugome pomogao, ako taj pripada drugoj, pogrešnoj vjeri i naciji" (*Rihtman-Auguštin*, 2000.: 196). Jesu li doista susjedi ti koji su svojim susjedima nanijeli najviše zla u ratnim sukobima na prostorima bivše jugoslavenske države, ili je možda susjed u nekim slučajevima branio susjeda, ali da od medija i većeg dijela javnosti takve činjenice nisu prihvaćane? Ako nisu, postavlja se pitanje zašto? Kako to da u ratnim sukobima nema mjesta za slojevitu naraciju o onome što se događa, te kakvu funkciju u vremenu rata ali i kasnije u razdoblju mira ima destrukcija tako značajnog oblika mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama kao što je susjedstvo? Koliko prezentacija događaja i interpretativni zahvati u socijalnu zbilju, koji su

¹ Temeljna podjela migracija polazi od (ne)dobrovoljnosti samog čina odlaska, odnosno od najvažnijeg motiva migracijskih kretanja. Po kriteriju (ne)dobrovoljnosti, *R. Heberle* razlikuje *dobrovoljne* migracije, najčešće uvjetovane gospodarskim motivima, zaradom, rješavanjem egzistencijalnih problema te *nedobrovoljne*, čiji su uzroci prijetnja, maltretiranje i oružani sukob, a posljedica je protjerivanje stanovništva. Nedobrovoljne migracije imaju dva podtipa: *iznuđene* i *prisilne*, što je distinkcija koju izvodi *W. Petersen*. Iznudene su one u kojima ljudi napuštaju svoje domove zbog prijetnje ili maltretiranja, ali postoji i mogućnost izbora samih aktera između odlaska i ostanka (npr. Vukovar prije srpskog osvajanja 1991.). Prisilne su migracije rezultat direktnog protjerivanja, bez mogućnosti izbora (npr. Vukovar poslije osvajanja) (Mesić, 1992).

² Jasna Čapo Žmegač, u knjizi *Srijemski Hrvati*, navodi procjenu od 30.000 do 45.000 Hrvata koji su iz Vojvodine uselili u Hrvatsku, od toga ih je oko 22.000 uselilo iz Srijema a ostali iz južne Bačke.

bitno redukcioniistički i “slijepi” za sve ono što već nije interpretirano na “naš” način u suglasju s dominantnom etnonacionalnom “slikom”³ zbilje, pridonose destrukciji mreže socijalnih odnosa u multietnički oblikovanom prostoru?

Što je moguće učiniti u poslijeratnom razdoblju u cilju regeneracije multietničkih socijalnih mreža, naročito u njezinim najlomljivijim dijelovima, onima u hrvatsko-srpskim odnosima te mogu li pojedine očuvane enklave i afirmativni primjeri susjedstva Hrvata i Srba, pridonijeti (re)konstrukciji tih mreža u lokalnim zajednicama na bivšim ratnim prostorima? Ako se problemu pristupi iz zdravorazumske pozicije, koja zna sve o “njima” i prije bilo kakvoga propitivanja, crpeći sve svoje znanje iz medija koji su u ratnim okolnostima uglavnom bili posredno ili neposredno u funkciji etnonacionalnih prioriteta i ciljeva, neovisno o njihovoj (ne)legitimnosti, načinima izvedbe i (dis)funkcionalnosti u odnosu na temeljne normativne zahtjeve ustavnopravnih akata a time i zbiljskih socijalnih odnosa, tada se ne može puno očekivati. Tek hod po rubu u javnosti “dopuštenoga” te pogled iz nepopularne perspektive koja svakako ne može biti “etnički naša”, može dati neke rezultate. U ovom tekstu, koji se temelji na empirijskom istraživanju provedenom u četiri hrvatske regije (Zapadna Slavonija, Istočna Slavonija, Banija, Dalmacija) na populaciji ratnih migranata i stanovništva koje je živjelo na ratnim prostorima ali nije napuštalo svoje domove, namjeravamo odgovoriti na prethodno naznačene probleme i postavljena pitanja. Socijalna interakcija u ruralnim zajednicama još je uvijek i spontana i neformalna, ali manje intenzivna negoli u prošlosti. Razloge tome treba tražiti u povećanju obrazovne razine seoskog stanovništva, ulasku sredstava masovnih komunikacija u seoski prostor, te uvođenju novih vrednota u taj ambijent, prije svega individualnog utilitarizma. Stoga je susjedstvo doživjelo znatne transformacije u odnosu na prethodno razdoblje, posebno u ratnom razdoblju kada je uslijedila gruba destrukcija susjedskih odnosa u lokalnim zajednicama, s izrazitim posljedicama po njezine multietničke značajke.

2. Hrvatsko-srpsko susjedstvo: od prijeratnih sjećanja, ratne destrukcije do poslijeratne obnove

Za obnovu lokalnih zajednica neophodno je obnoviti i/ili uspostaviti mrežu primarnih socijalnih odnosa (susjedstvo, prijateljstvo). Pretpostavljamo da će obnova suživota u lokalnim zajednicama biti razmjerna brzini prijelaza iz nacionalne u građansku zajednicu (koja neće isključivati bilo čiji nacionalni identitet) te pretvaranja nacionalno izrazito fragmentiranih zajednica (Hrvati-Srbi) u multikulturalne i multietničke lokalne zajednice. Naime, susjedstvo i susjedski odnosi su bitno, a možda i najvažnije obilježje lokalnih zajednica, i značajan su segment njihovih socijalnih mreža. Posebnu kohezijsku snagu susjedstvo je imalo, i još uvijek ima, u

³ Termin “slika” preuzeli smo od *Klause Rotba* koji (u knjizi “Slike u glavama: ogleđi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi”) definira “slike u glavama” kao stereotipne predodžbe što ih grupe i narodi imaju o sebi i o drugima, a u javnom životu te ‘slike’ igraju itekako značajnu ulogu.

ruralnim naseljima. No u (post)modernim civilizacijskim kretanjima taj je značaj bio znatno smanjen i preoblikovan pod utjecajem masovnih medija, te izrazitije socijalne i prostorne dinamike kao i sve veće individualizacije ljudskoga življenja. I dok su se u tradicionalnoj seoskoj zajednici suradnja i međusobno pomaganje razvijali u različitim situacijama, od seoskih poslova do podržavanja običaja i upražnjavanja dokolice, dotle modernizacija seoskog prostora u seoske sredine sve više unosi socijalnu (polu)izolaciju. U tim uvjetima sudionici u lokalnim zajednicama, pa onda i susjedi, sve teže komuniciraju. U selo su uneseni izvanseoski svjetonazori, pa je selo je umreženo i u globalno (naročito nakon 90-ih godina prošlog stoljeća) i u nacionalno društvo. No i pored toga, život u lokalnim zajednicama podrazumijeva socijalnu bliskost aktera i međusobnu kooperaciju u različitim segmentima svakodnevnice egzistencije, i to još više zbog tendencije globalnog unificiranja svakidašnjice i stereotipije, kao posljedice sve veće dominacije virtualnoga u svakodnevnoj komunikaciji.

Razmotrimo koje su posljedice modernizacijskih procesa. Usmena predaja, neposredna komunikacija, često posjećivanje, zajednički radovi, sve je to svedeno na minimum. Seljani više nisu baštinici samo tradicionalne kulture te ne čine kulturno homogen sloj u odnosu na urbanu, elitnu kulturu. Masovni su mediji posredovali u urbano-ruralnoj interakciji i utjecali na znatne vrijednosne promjene čime je, dotada uglavnom homogeno ruralno tkivo, fragmentirano. Definicija situacije nije usmjerena samo na ono neposredno, iskustveno, kao u nekim prijašnjim vremenima (primjerice, poslovi u polju, uzgoj stoke). Sada se definiraju nacionalni i globalni događaji, procesi i ličnosti, što pluralizira seosku javnu scenu. U crkvi, krčmi i na sajmu, kako je to uočio *Burk* (1991.), ne dogovaraju se samo poslovi već se problematiziraju i analiziraju aktualna politička zbivanja. U lokalnim zajednicama, kao i u susjedstvu, kako ističe *W. I. Thomas*, "stalno je prisutan sukob između spontanijih definicija situacije, koje stvaraju članovi organiziranog društva i definicija koje ljudi dobivaju od društva" (Thomas, prema, *Kuvačić*, 2004.: 259). Sukob različitih definicija situacije naročito je prisutan na prostorima bivše jugoslavenske države, gdje su različite nacionalne (posebno političke) garniture artikulirale stavove javnosti te potencirale određene tipove ponašanja, od stereotipa i predrasuda prema drugima, praćene izrazitom stigmatizacijom pripadnika drugih nacionalnih skupina ili barem toleriranjem etničke mržnje do pljačke, rušenja kuća i ubojstva civila koji pripadaju drugom nacionalnom korpusu. Pritom, poseban efekt u poslijeratnom vremenu u komunikacijskom ambijentu stanovnika lokalnih zajednica ima brisanje povijesnog pamćenja, a "osobito ekstreman slučaj takva uzajamnog djelovanja pojavljuje se kad se državni aparat navodi da građane ustrajno lišava njihova pamćenja" (Connerton, 2004.: 23). Susjedstvo kao obrazac socijalne interakcije u multietničkim lokalnim zajednicama ima za pretpostavku suodnošenje i međusobno ispreplitanje vrijednosnih i normativnih aspekata socijalne zbilje. Pritom, kako ističe *A. Giddens*, analiza socijalne interakcije odbacuje široke socijalne sustave i institucije, a važnom postaje spoznaja o ponavljajućim obrascima ponašanja iz dana u dan, u mikrosocijalnom ambijentu lokalnih zajednica (Giddens, 1997.). Stoga će za susjedske odnose Hrvata i Srba, pored institucionalnih definicija situacije koje ne treba podcijeniti, vjerojatno značajniju

ulogu imati njihova sjećanja na susjedsku svakodnevicu od prijeratnih do ratnih događanja. "Slike" o susjedima, stvorene na temelju tih reminiscencija, nesumnjivo će utjecati na poslijeratnu socijalnu interakciju susjeda Hrvata i Srba.

Susjedstvo se realizira u bliskim prostornim relacijama unutar lokalnih zajednica, a "ono što povezuje članove lokalne zajednice nije toliko sam teritorij koliko je to sudjelovanje u stvaranju i održavanju zajedničkog sustava vrijednosti" (Banovac, 2004.: 98). Kako ističe isti autor, "... aktualni procesi 'konstrukcije' hrvatskoga socijalnog prostora suočeni su s posljedicama dezintegrativnih procesa iz nedavne prošlosti, uz istodobne težnje za uključivanjem u nove modele socijalne integracije..., rasprava o socijalnoj integraciji time biva uvučena u međugru lokalnoga, nacionalnog i nadnacionalnog. Danas se postavlja pitanje o tome koja od navedenih dimenzija treba imati primat u konstrukciji zajedništva" (Banovac; Boneta, 2006.: 21-22).

Nakon rata ovo pitanje dobiva posebnu težinu u području socijalne interakcije i komunikacije Hrvata i Srba, posebno u hrvatskom Podunavlju. Iako je teško obnavljati/uspostavljati mreže primarnih socijalnih odnosa, uključujući i susjedske odnose, na svim bivšim ratnim prostorima, u Vukovaru i okolici je problem svakako najteži. Kako primjećuje S. Vrcan za naciju, "u žarištu pozornosti... stoje pitanja o naravi vezivnog tkiva, tj. onoga što jedno mnoštvo ljudi povezuje u naciju te ih pretvara u pripadnike nacije, tj. u pripadnike jedne tzv. sekundarne društvene *in-group* sa svojstvima tzv. primarne društvene grupe" (Vrcan, 2006.: 29). Slično vrijedi i u međugrupnim odnosima u domeni nacionalnoga, koji čine moguć temelj multietničkih lokalnih zajednica. Koje je to vezivno tkivo i postoji li ono u lokalnim zajednicama u područjima od posebne državne skrbi nakon rata? Što pokazuju rezultati istraživanja?

3. Empirijsko istraživanje: susjedstvo Hrvata i Srba u prijeratnom, ratnom i poslijeratnom razdoblju

Ovim anketnim istraživanjem ispitivali smo prostor Zapadne i Istočne Slavonije, Banije i Dalmacije,⁴ fokusirajući se na tri skupine ratnih migranata i ratnih stradal-

⁴ Istraživanje je dio projekta pod nazivom *Domovinski rat i promjene etničke strukture stanovništva* (voditelja dr. sc. Ive Paića a sudjelovali su i dr. sc. Ivan Lajić i dr. sc. Dragutin Babić). Anketari su bili učenici i studenti te sami istraživači (Lajić, Babić). Anketno ispitivanje je provedeno u sljedećim naseljima. *Zapadna Slavonija*: Stara Gradiška, Okučani, Vrbovljani, Trnava, Čovac, Medari, Dragalić, Smrtić, Šeovica, Pakrac, Ratkovac, Bučje, Gredani. *Istočna Slavonija*: Vukovar (Mitnica, Sajmište, Trpinjska cesta, Lužac, Priljevo), Borovo naselje, Borovo, Novi Čeminac, Stari Čeminac, Bolman, Jagodnjak. *Banija*: Petrinja, Glina, Blinjski Kut, Kinjačka. *Dalmacija*: Knin, Vačani, Dobrijevići, Kruševo, Grabovac, Šopot, Gačeleze, Pristeg, Stankovci, Bila Vlaka, Ceranje Gornje, Čista Velika, Čista Mala, Krković, Budak, Dobra Voda, Pamučari, Bratiškovci. Istraživanje je provedeno u jesen 2004. i u proljeće 2005. godine.

nika: Hrvati-povratnici, Srbi-povratnici i useljenici.⁵ Istraživanje je provedeno od rujna do prosinca 2004. godine u selima i gradovima Zapadne i Istočne Slavonije, a od ožujka do svibnja 2005. u Baniji i Dalmaciji. Prema dostupnim podacima, dobili smo brojčane podatke za populaciju koju istražujemo.⁶

Zapadna Slavonija		Istočna Slavonija	
Hrvati povratnici	10.737	Hrvati povratnici	83.445
Srbi povratnici	8.198	Srbi povratnici	7.081
Useljenici	34.197 ⁷	Useljenici	22.475 ⁸
Ukupno	53.132	Ukupno	113.001

Banija		Dalmacija	
Hrvati povratnici	32.764	Hrvati povratnici	59.923
Srbi povratnici	31.731	Srbi povratnici	37.268
Useljenici	14.845 ⁹	Useljenici	17.466 ¹⁰
Ukupno	79.340	Ukupno	114.657

⁵ Nisu svi ispitanici svrstani u kategoriju ratnih migranata. U Istočnoj Slavoniji Srbi starosjedioci uglavnom nisu napuštali taj prostor, a većina izbjeglica i raseljenih osoba vratili su se kućama. Stoga, za razliku od istraživanja iz 1999., u ovome provedenom 2004. umjesto termina *povratnici Hrvati* i *povratnici Srbi* koristimo termine *Hrvati starosjedioci* i *Srbi starosjedioci*, dok za useljeno stanovništvo, umjesto termina *izbjeglice-useljenici*, zbog promjene socioprostornog statusa koristimo termin *useljenci*. Pritom treba istaći da su u našem uzorku u tri istraživane regije useljenici uglavnom etnički Hrvati iz Bosne i Hercegovine te manji broj iz Vojvodine (Zapadna Slavonija, Dalmacija, Banija), dok su u Istočnoj Slavoniji u ovom uzorku to etnički Srbi useljeni iz drugih dijelova Hrvatske.

⁶ U obradi rezultata istraživanja pokušali smo koristiti ponderiranje rezultata, no u tom slučaju u velikom broju odgovora ne bi bilo moguće, zbog nedostatnih očekivanih frekvencija, koristiti χ^2 test, pa smo rezultate obradili na stvarnom broju ispitanika. Stoga uzorak nije proporcionalan ispitivanoj populaciji pa u istraživanju, zbog navedenoga, koristimo kvotni uzorak.

⁷ Od ukupnog broja useljenika u Zapadnu Slavoniju 29.133 je doselilo iz Bosne i Hercegovine, a 5.064 iz tadašnje Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*).

⁸ Od ukupnog broja useljenika u Istočnu Slavoniju 17.841 ih je doselilo iz Bosne i Hercegovine, a 4.634 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*).

⁹ Od ukupnog broja useljenika na Baniju, 13.973 je doselilo iz Bosne i Hercegovine, a 872 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*).

¹⁰ Od ukupnog broja useljenika u Dalmaciju, 15.368 je doselilo iz Bosne i Hercegovine, a 2.098 iz Srbije i Crne Gore (*Popis stanovništva 2001. (2002.)*).

U istraživanju smo koristili anketni upitnik sastavljen od 48 pitanja zatvorenoga tipa, a istraživanjem su obuhvaćena sljedeća obilježja ispitanika: *socioprostorni status (Hrvati-starosjedioci, Srbi-starosjedioci, useljenici); dob (18-40 g., 41-60 g. i 61 g. i više); spol (muški, ženski); školska sprema (bez osnovne, osnovna, više od osnovne); regionalna pripadnost (Zapadna Slavonija, Istočna Slavonija, Banija, Dalmacija)*. U ovom radu obrađujemo varijablu *socioprostorni status* ispitanika i njihovu *regionalnu pripadnost*, u relaciji s pitanjima značajnim za našu temu. Dobiveni odgovori obrađeni su odgovarajućim programom na računaru, a statistička značajnost razlika u odgovorima ispitanika testirana je χ^2 testom.

Tablica 1.
Socioprostorni status i odnosi sa susjedima druge nacionalnosti (Hrvatima ili Srbima) prije rata¹¹

Socioprostorni status	Nisam imao susjeda druge nacionalnosti	Da, sa svima	Da, samo s nekima	Ne, nisam imao dobre odnose sa susjedima druge nacionalnosti	Ukupno
Hrvati starsjedioci	30 10,2 %	180 61,0 %	77 26,1 %	8 2,7 %	295 100,0 %
Srbi starsjedioci	30 10,3 %	246 84,2 %	15 5,1 %	1 0,3 %	292 100,0 %
Useljenici	34 12,3 %	198 71,7 %	41 14,9 %	3 1,1 %	276 100,0 %
Ukupno	94 10,9 %	624 72,3 %	133 15,4 %	12 1,4 %	863 100,0 %

$\chi^2 = 59,855$; df = 6 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

Tablica 2.
Regionalna pripadnost i odnosi sa susjedima druge nacionalnosti (Hrvatima ili Srbima) prije rata

Regionalna pripadnost	Nisam imao susjeda druge nacionalnosti	Da, sa svima	Da, samo s nekima	Ne, nisam imao dobre odnose sa susjedima druge nacionalnosti	Ukupno
Zapadna Slavonija	27 11,8 %	172 75,1 %	30 13,1 %	0 0,0 %	229 100,0 %
Istočna Slavonija	33 15,5 %	139 65,3 %	35 16,4 %	6 2,8 %	213 100,0 %
Banija	13 6,1 %	172 81,1 %	26 12,3 %	1 0,5 %	212 100,0 %
Dalmacija	21 10,0 %	141 67,5 %	42 20,1 %	5 2,4 %	209 100,0 %
Ukupno	94 10,9 %	624 72,3 %	133 15,4 %	12 1,4 %	863 100,0 %

$\chi^2 = 27,902$; df = 9 razina značajnosti (significance) = 0.00; p < 0.05

¹¹ Pitanje u anketi glasilo je: *Jeste li Vi osobno prije rata živjeli u dobrim odnosima sa susjedima druge nacionalnosti (Hrvatima/Srbima)?*

Multietnička koegzistencija u nacionalno mješovitim naseljima u samim je temeljima tih lokaliteta i neophodan uvjet njihovoj normativnoj i funkcionalnoj umreženosti. Lokalne zajednice na bivšim ratnim prostorima (poslije rata prostori od posebne državne skrbi) bile su prije rata naseljene stanovništvom različite nacionalne pripadnosti, s posebno značajnim udjelom Hrvata i Srba u ukupnoj populaciji. Raznolikost obrazaca socijalne interakcije i komunikacije generirali su više mrežnih struktura primarnih socijalnih odnosa, poput prijateljstva, bračnih veza, generacijskih skupina, kumstva do susjedstva. U ruralnim lokalnim zajednicama, koje su činile dominantan udjel u naseljskoj strukturi istraživanih regija, upravo je susjedstvo bilo najznačajniji segment primarnih socijalnih odnosa i socijalni okvir međunacionalne suradnje. Suživot Hrvata i Srba u Hrvatskoj ima višestoljetnu tradiciju. Socijalnointerakcijska dimenzija zajedničkog življenja tih dvaju naroda baštini razdoblja mira, tolerancije, međusobnog pomaganja i suradnje, izrazite socijalne bliskosti (kumstva, međusobne ženidbe¹²), ali baštini i neke izrazito tragične i krvave prekide takvih socijalnih relacija. Etnonacionalni konflikti, kao što su djelomično bili oni u Drugom svjetskom ratu (glavna linija konflikta nije dominantno utemeljena u nacionalnoj paradigmi), a još više u ratnim sukobima 1991.–1995., primjer su takvih teških prekida.

U ovim posljednjim sukobima znatni dijelovi hrvatske i srpske nacije bili su na suprotstavljenim stranama, iako i u ovom slučaju ratni sukob nije imao prvenstveno etnonacionalnu dimenziju. U temeljima ovoga sukoba bila je borba oko suvereniteta unutar bivše jugoslavenske države te pokušaj osporavanja i sprečavanja pune afirmacije republičkih suvereniteta od strane JNA i srpskih paravojnih formacija. Za ostvarenje republičkih suvereniteta ili njihova osporavanja, aktiviran je i radikalni nacionalizam, usmjeren protiv pripadnika one druge, u okviru republičkih/državnih sukoba suprotstavljene nacionalne skupine (u Hrvatskoj je to bila relacija Hrvati-Srbi). Etnonacionalizam je politički utemeljen u "etničkoj čistoći" nacionalnog prostora, sa svim pogubnim posljedicama po nepripadnike toga prostora, a onda i po one iz vlastitoga nacionalnog korpusa, koje su iz takvoga stajališta proizišle. Gotovo u potpunosti je stradala mreža primarnih socijalnih odnosa, a susjedstvo je prestalo biti funkcionalan činitelj lokalnih zajednica i njihova multietničkog sastava. To je bila situacija poslije rata. No kakva je bila ona prijeratna te što o tome kažu ispitanici u ovom istraživanju? S tim u vezi, ima li razlike u stavovima osoba različitoga socioprostornog statusa i regionalne pripadnosti?

Rezultati istraživanja pokazuju da je velik dio ispitanika imao susjeda druge nacionalnosti (u ovom slučaju Hrvata ili Srbina, ostali nisu analitički važni). Oko dvije trećine ispitanika imali su *dobre odnose sa susjedima* druge nacionalnosti u prijeratnim mjestima življenja. Najbolja sjećanja na ta vremena nalazimo u odgovorima

¹² U bivšoj Jugoslaviji, tzv. mješoviti brakovi bili su značajno zastupljeni u ukupnom broju brakova. Tako je udjel nacionalno mješovitih brakova u cijeloj SFRJ iznosio 12%, a toliko i u Bosni i Hercegovini, dok je u Hrvatskoj iznosio 17%, a najviše u Vojvodini – 28%. Od gradova posebno su se isticali Sarajevo s 26%, Vukovar s 34% i Pakrac s 35% mješovitih brakova (Sekulić, 2004.).

Srba-starosjedilaca, da bi nešto manje takvih odgovora dali useljenici a tek onda Hrvati-starosjedioci.¹³ Uzimajući u obzir svu različitost prijeratnih situacija u kojima su se nalazili ispitanici iz ovih triju skupina, pretpostavljamo da su prijeratne, ratne i poslijeratne socioambijentalne okolnosti, statusi i uloge aktera u tim zbivanjima, utjecali na njihove odgovore u ovom istraživanju. Hrvati-starosjedioci imaju auto-percepciju vlastite pozicije, kao pozicije stradalnika i žrtve u svojoj državi za vrijeme rata, a nakon završetka rata osjećaj da su "svoji na svome" (što iz različitih razloga nemaju pripadnici ostalih dviju skupina), uz moralnu satisfakciju te političku i gospodarsku ukorijenjenost i stabilnost, opet u odnosu na druge dvije skupine, posebno Srbe-starosjedioce (u početnoj fazi povratka). Srbi-starosjedioci, zbog posljedica što su ih pogodile, a posebno kolektivna stigma koja ih je dočekala pri povratku, naročito u prvim poslijeratnim godinama, vjerojatno su prijeratno razdoblje doživljavali još pozitivnijim nego što je i bilo. Useljenička populacija, i pored problema što ih ima u novom socioprostornom ambijentu, na ovo pitanje odgovara, da u novonastaloj situaciji u svome okruženju nema prijeratne aktere druge nacionalnosti, pa se njihovo sjećanje manje miješa s aktualnim zbivanjima.

Sljedeće dvije alternative i udjeli odgovora pojedinih skupina u njoj (*da, samo s nekima* i *ne, nisam imao dobre odnose sa susjedima druge nacionalnosti*), pokazuju da je većina preostalih ispitanika imala dobre komunikacijske spone s onima druge nacionalnosti, ali ne baš sa svima. Za pretpostaviti je da je barem dio ispitanika imao uobičajene probleme sa susjedima koje u aktualnoj situaciji interpretiraju kao međunacionalne probleme. Ono što je znakovito za ukupnu spoznaju o susjedstvu prije rata jest vrlo malen, gotovo zanemariv udjel onih koji nisu imali dobre odnose sa susjedima druge nacionalnosti. Odgovori koje smo dobili u istraživanju, a koji uglavnom korespondiraju s očekivanjima istraživača, evidentno pokazuju kako je suživot Hrvata i Srba u Hrvatskoj (pa i na bivšim ratnim prostorima) te u Bosni i Hercegovini bio visokointernaliziran obrazac socijalne interakcije, kao i izražena komunikacijska vrednota u lokalnim zajednicama njihova obitavanja i djelovanja.

Ima li regionalnih razlika u percepciji prijeratnoga međunacionalnog (hrvatsko-srpskog) susjedstva? U svim regijama ovoga istraživanja velik dio ispitanika imao je dobre odnose sa svima, a i oni koji nisu imali sa svima afirmativnu komunikacijsku situaciju, ipak su sa dijelom susjedske populacije druge nacionalnosti bili umreženi u lokalnim zajednicama te time pridonosili suživotu sa njima. Zanemariv dio ispitivane populacije nije imao dobre susjedske odnose s Hrvatima, odnosno sa Srbima prije rata. Ipak, primjetna je određena razlika u stajalištima između ispitanika ove četiri regije. Najbolji susjedski odnosi Hrvata i Srba, po sjećanju ispitanika petnaestak godina poslije, bili su na području Banije i Zapadne Slavono-

¹³ Sličnu distribuciju odgovora s ovakvim redoslijedom nalazimo i kod nekih sličnih pitanja u istraživanju. Tako najbolju ocjenu prijeratnog suživota Hrvata i Srba daju Srbi-starosjedioci, zatim useljenici, pa tek onda Hrvati-starosjedioci. Naravno (što je bilo i za očekivati), obrnut je redoslijed u pitanjima oprosta: najtolerantniji u pitanjima oprosta su Srbi-starosjedioci, zatim useljenici, a najmanje od svih Hrvati-starosjedioci.

nije. Nešto manje afirmativnih odgovora nalazimo kod ispitanika iz Dalmacije i Istočne Slavonije, gdje je i najviše onih (iako ukupno vrlo malo) onih koji uopće nisu imali dobre odnose sa susjedima druge nacionalnosti. Ratni sukobi su upravo u tim regijama (posebno u gradu Vukovaru) bili najžešći, a ratne posljedice najteže i po mrežu primarnih socijalnih odnosa u urbanim i ruralnim lokalnim zajednicama bile su najpogubnije. I nakon rata ovdje ima više incidenata i prisutnija je segregacija među Hrvatima i Srbima nego što je to primijećeno na Baniji i u Zapadnoj Slavoniji. Vjerojatno da i ovi događaji te specifičnost ukupne situacije barem djelomično utječu na percepciju prijeratnih susjedskih odnosa na relaciji Hrvati-Srbi u Istočnoj Slavoniji.

Tablica 3.
Socioprostorni status i najčešće oblici ponašanja susjeda druge nacionalnosti (Hrvata ili Srba) u ratu¹⁴

Socio-prostorni status	Štitili su me	Materijalno su me pomagali	Samo su me pozdravili	Nisu kontaktirali sa mnom	Prijetili su mi	Fizički i oružano su me napadali	Ukupno
Hrvati starosjedioci	24 9,1 %	8 3,0 %	75 28,5 %	104 39,5 %	26 9,9 %	26 9,9 %	263 100,0 %
Srbi starosjedioci	44 16,8 %	17 6,5 %	75 28,6 %	110 42,0 %	10 3,8 %	6 2,3 %	262 100,0 %
Useljenici	28 11,6 %	20 8,3 %	60 24,8 %	65 26,9 %	32 13,2 %	37 15,3 %	242 100,0 %
Ukupno	96 12,5 %	45 5,9 %	210 27,4 %	279 36,4 %	68 8,9 %	69 9,0 %	767 100,0 %

$\chi^2 = 59.428$; df = 10 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

Tablica 4.
Regionalna pripadnost i najčešće oblici ponašanja susjeda druge nacionalnosti (Hrvata ili Srba) u ratu

Regionalna pripadnost	Štitili su me	Materijalno su me pomagali	Samo su me pozdravili	Nisu kontaktirali sa mnom	Prijetili su mi	Fizički i oružano su me napadali	Ukupno
Zapadna Slavonija	15 7,4 %	5 2,5 %	73 36,1 %	77 38,1 %	10 5,0 %	22 10,9 %	202 100,0 %
Istočna Slavonija	30 16,7 %	11 6,1 %	55 30,6 %	64 35,6 %	15 8,3 %	5 2,8 %	180 100,0 %
Banija	34 17,3 %	16 8,1 %	51 25,9 %	65 33,0 %	16 8,1 %	15 7,6 %	197 100,0 %
Dalmacija	17 9,0 %	13 6,9 %	31 16,5 %	73 38,8 %	27 14,4 %	27 14,4 %	188 100,0 %
Ukupno	96 12,5 %	45 5,9 %	210 27,4 %	279 36,4 %	68 8,9 %	69 9,0 %	767 100,0 %

$\chi^2 = 58.866$; df = 15 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

¹⁴ Pitanje u anketi je glasilo: *Ukoliko ste prije rata imali susjede druge nacionalnosti (Hrvate ili Srbe), kako su se u ovom ratu najčešće ponašali prema Vama?*

U medijskim, političkim i drugim interpretacijama i prikazima neposredno predratnoga i samoga ratnog zbivanja, susjedi druge nacionalnosti opisivani su kao glavni vinovnici zla i nositelji destruktivnog ponašanja. Tako neki autori ističu upravo medije i političke garniture, koje ih instrumentaliziraju, kao generatore intersubjektivne konstrukcije situacije uoči i za vrijeme trajanja sukoba (Katunarić; Banovac, 2004.). U Hrvatskoj se to isključivo odnosi na Hrvate i Srbe kao susjede, jer ostali nacionalni/etnički entiteti nisu imali nikakav značaj u tim zbivanjima. Ukoliko je i bilo ekscenčnih pojedinaca drugih nacionalnosti na ovoj ili onoj strani, oni nisu mogli utjecati na glavni tok događaja. Može li se i ovdje generalizirati, jer je nepobitno da su susjedi znatnim dijelom sudjelovali u napadima, pljački imovine, paljenju kuća, prijetnjama i drugim aktivnostima koje su destruktivno djelovale na mrežu primarnih socijalnih odnosa u njihovim naseljima, ili je situacija ipak nešto sofisticiranija pa su, barem u nekim segmentima, susjedski odnosi izdržali i najveće kušnje? Odgovori ispitanika pokazuju da su nacionalna fragmentacija, izrazito favoriziranje nacionalnih identiteta, simboličko nasilje i njegova svakodnevna operacionalizacija (stereotipi, predrasude, stigme), a onda i radikalni nacionalizam, bitno poremetili međusobne odnose, da bi ih ratni sukobi dodatno doveli do najniže moguće razine. Destruirano je desetljećima stvarano povoljno sociopsihološko ozračje, i gotovo uništena komunikacijska i socijalnointerakcijska dimenzija višenacionalnih lokalnih zajednica.

Pritom je daleko najviše stradalo susjedstvo Hrvata i Srba. "Slika" susjedskih odnosa ipak je bila znatno kompleksnija i u ratnom vremenu, od binarne optike prezentiranja što je korištena za političke i ratne ciljeve aktera etnonacionalne scene u Hrvatskoj. Primjerice, a što je u javnosti gotovo nepoznato (pa su ovi rezultati s tog aspekta iznenađenje!), dio susjeda je i u tim izrazito nepovoljnim pa i opasnim ratnim situacijama, i po cijenu izlaganja opasnostima, štiti susjede druge nacionalnosti. Takva su iskustva imali pripadnici svih triju ispitivanih skupina, a najviše je odgovora "štitili su me" bilo u populaciji Srba-starosjedilaca. Podjednako, svaki deseti ispitanik u druge dvije populacije bivših ratnih migranata navodi da su ih susjedi druge nacionalnosti štitili u ratnom razdoblju. No ovakvi postupci susjeda nisu mogli zaustaviti rat, koji je u lokalne zajednice unesen izvana, ali su znak čvrstine mreža primarnih socijalnih veza koje, barem segmentarno, mogu izdržati čak i najveće udare, pa i ovaj ratni. Uz to, činjenica da su se Hrvati i Srbi međusobno štitili i u tim turbulentnim i po stanovništvo izrazito teškim vremenima, predstavlja socijalni kapital koji može biti vrlo funkcionalan u procesu dugotrajne i socijalno opterećujuće regeneracije mreža primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama nakon završetka ratnih sukoba i povratka ratnih migranata svojim kućama. Odgovor na "Materijalno pomaganje" susjeda nije bilo izrazitije prisutno u spektru različitih relacija u ratu. Na početku rata to i nije bilo potrebno. Dolaskom mirovnih snaga, razgraničenjem između okupiranoga dijela Hrvatske i teritorija koje su kontrolirale institucije hrvatske države, međusobno pomaganje (čak da je i bilo zainteresiranih s bilo koje strane) postalo je nemoguće i neprovedivo.

Najzastupljenija alternativa u odgovorima ispitanika jest ona "nisu kontaktirali sa mnom". Ratne situacije, fragmentacija socijalnog tkiva uglavnom po nacionalnoj

liniji, protjerivanje civilnog stanovništva, razdvojili su Hrvate i Srbe, pa je ovakav odgovor bio očekivan. U ovoj se alternativni vjerojatno nalaze i odgovori onih ispitanika koji su i u ratu (naročito u urbanim lokacijama) ostali s nacionalno drugačijima, ali je zbog ukupnih okolnosti došlo do prekida komunikacije. Uz to, ratne su se linije mijenjale i barem u prvo vrijeme nije postignuto potpuno razdvajanje, pa se i u tom kratkom razdoblju već dogodilo i međusobno razdvajanje pripadnika ovih dvaju nacionalnih entiteta. "Prijetnju od susjeda" doživjeli su najčešće useljenici, zatim Hrvati-starosjedioci i najmanje, Srbi-starosjedioci. S obzirom na razvoj ratne situacije i sve one poznate događaje, od pobune Srba do protjerivanja civilnog stanovništva, odgovori ispitanika mogu se uzeti kao relevantan pokazatelj tih zbivanja. Slično je i s najtežim oblikom ratne komunikacije – fizičkim i oružanim napadima na stanovništvo. I ovdje su susjedi sudjelovali gotovo u sličnim razmjerima kao i kod prijetnje, a frekvencija napada analogna je prijetnjama kojima su stanovnici tih regija bili izloženi. Promatrano po regijama, donekle iznenađujuće u odnosu na "slike" koje su stvarane u javnosti, Istočna Slavonija je uz Baniju, bila socioprostorni ambijent u kojem je zaštita susjeda bila prilično izražena. Prijetnje i oružani napadi su bili učestaliji u Dalmaciji negoli u drugim regijama, pa je i to vjerojatno jedan od razloga što je destrukcija hrvatskih snaga¹⁵ ovdje bila najjača u odnosu na cjelokupan hrvatski prostor.

Tablica 5.

Socioprostorni status i posudba alata ili kućnih potrepština od susjeda¹⁶

Socioprostorni status	Od prvog susjeda, neovisno o nacionalnosti ili podrijetlu	Od Hrvata starsjedioca	Od Srbina starsjedioca	Od useljenika	Ukupno
Hrvati starsjedioci	149 50,5 %	139 47,1 %	5 1,7 %	2 0,7 %	295 100,0 %
Srbi starsjedioci	216 74,0 %	23 7,9 %	53 18,2 %	0 0,0 %	292 100,0 %
Useljenici	163 59,5 %	34 12,4 %	26 9,5 %	51 18,6 %	274 100,0 %
Ukupno	528 61,3 %	196 22,8 %	84 9,8 %	53 6,2 %	861 100,0 %

 $\chi^2 = 273.789$; df = 6 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

¹⁵ U izvješću *Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava*, objavljenome u knjizi "Vojna operacija 'Oluja' i poslije: izvještaj" (2001.) navodi se da je UN-ov sektor Jug bio opterećen teškim sukobom na početku rata kada je srpska strana počinila teško kršenje ljudskih prava na području zadarskoga i šibenskog zaleđa (primjerice u Škabrnji). No u operaciji 'Oluja' i poslije organizirano i sustavno su spaljena cijela područja, gradići i sela, te najmanje 22.000 kuća, a u tom vremenu smaknuto je najmanje 410 srpskih civila. Grupna smaknuća zabilježena su u Radljevcu, Uzdolju, Gruborima, Gošiću, Varivodama, Korenici.

¹⁶ Pitanje u anketi je glasilo: *Kad bi Vam nešto zatrebalo (alat, kućna potrepština i sl.), od koga biste to najprije tražili?*

Tablica 6.
Regionalna pripadnost i posudba alata ili kućnih potrepština od susjeda

Regionalna pripadnost	Od prvog susjeda, neovisno o nacionalnosti ili podrijetlu	Od Hrvata starosjedioca	Od Srbina starosjedioca	Od useljenika	Ukupno
Zapadna Slavonija	140 61,4 %	54 23,7 %	11 4,8 %	23 10,1 %	228 100,0 %
Istočna Slavonija	104 48,8 %	54 25,4 %	50 23,5 %	5 2,3 %	213 100,0 %
Banija	155 73,5 %	36 17,1 %	5 2,4 %	15 7,1 %	211 100,0 %
Dalmacija	129 61,7 %	52 24,9 %	18 8,6 %	10 4,8 %	209 100,0 %
Ukupno	528 61,3 %	196 22,8 %	84 9,8 %	53 6,2 %	861 100,0 %

$\chi^2 = 85.179$; $df = 9$ razina značajnosti (significance) = 0.000; $p < 0.05$

Susjedstvo u ravničarskim predjelima, kakvi su uglavnom oni slavonski, svoje praktično utemeljenje i umreženost nalazi u brojnim zajedničkim djelatnostima pomoću kojih akteri u socioprostornom ambijentu lokalnih zajednica zadovoljavaju svoje temeljne egzistencijalne potrebe. U predindustrijskom razdoblju poljoprivreda i stočarstvo bile su djelatnosti koje su, pored svojih gospodarskih značajki i posljedica po socijalne aktore, bile i činitelji ljudskog zajedništva. Iako i u tom vremenu podijeljena i fragmentirana po različitim osnovama, ruralna zajednica koja je uključivala i različite nacionalne/etničke skupine još uvijek je bila svojevrsni prototip zajednice kao naizgled homogenoga ljudskog mnoštva. U toj zajednici, pored drugih oblika umrežavanja, susjedstvo je imalo posebno značajnu funkciju. Materijalni aspekt susjedstva podrazumijevao je blizinu stanovanja, najčešće nekoliko okolnih kuća ("komšiluk"), no njegova simbolička varijacija transcendirala neposredno blisko stanovanje, te uključuje i one na drugom kraju sela pa čak i stanovnike susjednih sela. Iz ovih simboličkih konotacija evidentan je značaj susjedstva za poljoprivrednike i stočare u njihovu simboličkom univerzumu, ali još više u svakodnevnoj egzistencijalnoj zbilji. Poslovi u polju, sjetva, uzgoj usjeva, žetva, spremanje ljetine, izvođenje stoke na ispašu, najčešće nisu bile aktivnosti pojedinca, pa i pojedinih obitelji. Za takve poslove u vremenu tehnološki inferiorne poljoprivrede trebalo je angažirati veći broj radnosposobnog stanovništva, a to je najčešće uključivalo ispomoć "komšija". Suradnja u radu i međusobno pomaganje stvarali su pretpostavke za uzajamno druženje tih osoba i nakon završetka poslova, tj. u vremenu nerada i dokolice. Pjesme i plesovi, kola i sijela dodatno su jačala susjedstvo i davala mu još izraženiju dimenziju zajedništva, čineći ga najznačajnijim segmentom u mrežnoj strukturi primarnih socijalnih veza u ruralnim lokalnim zajednicama. No u susjedstvu su se događali i česti konflikti, svađe, tučnjave, pa je i susjedstvo bilo podložno stalnim mijenama. Upravo je ta konfliktna dimenzija susjedstva proširila njegov prvobitni sadržaj, od odnosa kuća-uz-kuću prema širim, a opet lokalnim socijalnointerakcijskim i komunikacijskim relacijama. Međunacionalno susjedstvo u selu slijedilo je kretanja u širem društvu, ali ne nikada mehanički. Susjedski odnosi Hrvata i Srba svakako

su bili bolji kada je i makropolitčki okvir u kojemu se definiraju kategorije Hrvat/Srbin bio tolerantiji, kooperativniji i skloniji suživotu kao mogućem obliku socijalne interakcije pripadnika ovih dviju nacija, i dakako lošiji, čak s nepodnošljivošću i međusobnom zakrvljenošću kada je ta sfera bila konfuzna i konfliktna. Tome u prilog govore i brojni slučajevi iz povijesti zajedničkog življenja Hrvata i Srba, a također i iz ratnih sukoba 1991.–1995.

Selo je u međuvremenu doživjelo brojne transformacije i promjene unutar susjedstva. Modernizacija sela, a posebno ratni sukobi, značajno su poremetili dotadašnje oblike socijalne interakcije i komunikacije, karakteristične za seosko susjedstvo. U čemu su te promjene? Individualizacija života, urbanizacija sela, smanjenje udjela poljoprivrede kao zanimanja u seoskom načinu života, učinile su susjedske odnose manje neposrednima a više “racionalnima” u odnosu na prethodno razdoblje. S druge strane, rat je to isto, samo u multipliciranoj verziji, učinio na relaciji Hrvati-Srbi. Stoga se u takvom promijenjenom pa u znatnoj mjeri i destruiranom susjedstvu, nakon završetka rata i povratka ratnih migranata kućama, nameće pitanje može li se obnoviti susjedstvo, naročito u njegovoj nacionalnoj dimenziji te na koji bi način taj proces mogao početi? Ako obnovu/uspostavu suživota nakon rata raščlanimo na materijalni i sociopsihološki aspekt, tada se nedvojbeno može konstatirati da suživot Hrvata i Srba na bivšim ratnim prostorima ne može i neće početi spektakularno, dobrodošlicom bivših (?) prijatelja. Bit će to spor i mukotrpan proces, čiji prvi koraci mogu biti upravo posudbe alata ili neke sitne potrepštine. To je pitanje bilo postavljeno i u anketi, s ciljem da se sazna kome bi se pripadnici triju anketiranih skupina obratili u slučaju takve, vjerojatno vrlo predvidive i moguće potrebe? I pored ratnih trauma, aktivirane i potencirane nacionalne mržnje, različitih poslijeratnih egzistencijalnih i statusnih pozicija, evidentno je da bi više od polovine ispitanika u sve tri skupine alat ili kućnu potrepštinu posudili od prvog susjeda, neovisno o njegovoj nacionalnosti ili podrijetlu.

Iako ratom znatno narušeno, kako u svom materijalnom tako i simboličkom aspektu, nedvojbeno je da multietničko susjedstvo ima perspektivu i u poslijeratnom razdoblju. Najveću kooperativnost pokazuju Srbi-starosjedioci, zatim useljenici a tek onda domicilni Hrvati; oni su pri posudbi materijalnih resursa znatno upućeniji na pripadnike svoje skupine. Ovakva distribucija odgovora indicira na poslijeratnu funkcionalnu i normativnu uključenost i umreženost tih skupina u svoje lokalne zajednice, a odnosi se na sve četiri regije. Hrvati-starosjedioci su najbolje pozicionirani, unatoč pokradenom alatu i stoci. Njihov je povratak uslijedio prije povratka/useljenja drugih skupina. Uz to, njihova sociostatusna pozicija, očekivanja/potraživanja od hrvatske države pa i materijalizacija tih nadanja, dijelom je realizirana. S obzirom na dugotrajniju ukorijenjenost u lokalne zajednice ili državljanski “staž”,¹⁷ te povoljnu poslijeratnu prijemljivost (barem na deklarativnoj i predodžbenoj razini), ova je skupina više samodovoljna u odnosu na ostale

.....
¹⁷ Hrvatska prije rata nije bila država u punom značenju tog pojma koji uključuje visoku razinu suvereniteta, ali je po Ustavu iz 1974. godine bila definirana kao država, te smatrao da je državnost adekvatan termin za ovaj tip suvereniteta.

dvije, pa otuda slijedi i njezina manja upućenost na “one druge”, bilo Srbe ili Hrvate iz drugih krajeva. Vjerojatno se ovakvim odgovorima demonstrira još nešto: pravo prvenstva na zavičajnost te poruka drugima da nisu baš rado viđeni ovdje.¹⁸ Razlog slabijoj uključenosti pripadnika drugih skupina, osim ratnih razloga, svakako je i u lošijem materijalnom statusu, nedostatku alata i elementarnih potrepština a otuda i nemogućnosti da ih posude drugima. I oni odgovori u kojima je “slika” susjedstva zauzela svoje mjesto u kolektivnom imaginariju ispitanika, ukazuje na rudimentarne ali značajne elemente novih/starih mreža primarnih socijalnih veza različitih skupina i nakon ratnih sukoba.

Tablica 7.
Socioprostorni status i povjerenje u susjede¹⁹

Socioprostorni status	Da, prema svima bez obzira na nacionalnost	Da, prema nekima i druge nacionalnosti	Da, samo prema onima moje nacionalnosti	Da, samo prema nekima moje nacionalnosti	Ne vjerujem više nikome	Ukupno
Hrvati starosjedioci	105 35,6 %	76 25,8 %	34 11,5 %	31 10,5 %	49 16,6 %	295 100,0 %
Srbi starosjedioci	141 48,5 %	69 23,7 %	17 5,8 %	13 4,5 %	51 17,5 %	291 100,0 %
Useljenici	88 32,0 %	57 20,7 %	39 14,2 %	21 7,6 %	70 25,5 %	275 100,0 %
Ukupno	334 38,8 %	202 23,5 %	90 10,5 %	65 7,5 %	170 19,7 %	861 100,0 %

$\chi^2 = 36.323$; df = 8 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

Tablica 8.
Regionalna pripadnost i povjerenje u susjede

Regionalna pripadnost	Da, prema svima bez obzira na nacionalnost	Da, prema nekima i druge nacionalnosti	Da, samo prema onima moje nacionalnosti	Da, samo prema nekima moje nacionalnosti	Ne vjerujem više nikome	Ukupno
Zapadna Slavonija	122 53,7 %	43 18,9 %	17 7,5 %	5 2,2 %	40 17,6 %	227 100,0 %
Istočna Slavonija	43 20,2 %	56 26,3 %	27 12,7 %	22 10,3 %	65 30,5 %	213 100,0 %
Banija	97 45,8 %	42 19,8 %	26 12,3 %	22 10,4 %	25 11,8 %	212 100,0 %
Dalmacija	72 34,4 %	61 29,2 %	20 9,6 %	16 7,7 %	40 19,1 %	209 100,0 %
Ukupno	334 38,8 %	202 23,5 %	90 10,5 %	65 7,5 %	170 19,7 %	861 100,0 %

$\chi^2 = 79.204$; df = 12 razina značajnosti (significance) = 0.000; p < 0.05

¹⁸ Pokazuju to i neka naša istraživanja provedena na prostoru Zapadne Slavonije 1999. U intervjuima, Hrvati starosjedioci, pored otpora povratku Srba, pokazuju i izraziti animozitet prema “Bosancima”, koje baš ne smatraju poželjnima u svom kraju.

¹⁹ Pitanje u anketi je glasilo: *Vjerujete li susjedima ovdje?*

Čovjeku je svojstvena potreba za pripadanjem nekoj skupini. Kroz suradnju s drugima on formira različite društvene grupe. Pritom su neke od njih brojčano velike, a njezini pripadnici razasuti na širokom prostoru, pa je zajednica s njima više kreacija mašte i imaginarni segment ljudske egzistencije (dobar primjer tome su religija i nacija). S druge strane, zbiljsko zajedništvo u kojemu dominiraju neposredni iskustveni doživljaji i međusobna socijalna interakcija pripadnika, mogući su u skupinama koje imaju manji broj članova, pa su to zapravo primjeri pravih zajednica. Modernizacija društva razara tradicionalan tip zajedništva iz preindustrijskih društava, u kojima je ruralni ambijent pogodovao mirnim i stabilnim zajednicama. Idealnotipski pristupi s velikom dozom romantizma, proizvodi su ovakvih percepcija zajednice kao oaze harmonije, zanemarujući i ignorirajući njihovu vrlo često autoritarnu strukturu unutar koje su odnosi prema pojedinim članovima često bili agresivni, netolerantni pa i brutalni. Fragmentacija socijalnog tkiva takvih zajednica uslijedila je kao posljedica modernizacije, industrijalizacije i urbanizacije društva, a to je rezultiralo stvaranjem novih oblika zajedništva i drugačijih relacija unutar tih novonastalih zajednica. Umjesto jedne, ili maloga broja zajednica, čovjek modernog društva sve više počinje participirati u većem broju zajednica, često deterritorijaliziranih, a poveznice im postaju slični interesi, hobiji, vrijednosti. Individualizacija socijalne zbilje transterritorijalizirala je ljudsko zajedništvo, što ne znači da su teritorijalne zajednice, naročito obitelji, izgubile svaki značaj. Naprotiv, zbog stresnih situacija koje prate čovjeka u javnom životu, utočište se traži u najužem krugu, a obitelj je tipičan primjer tome.

Sa susjedstvom je ipak nešto drugačije. Prijenosom urbane civilizacije u sela i zaseoke (električna struja, radio, televizija, strojevi i uređaji), smanjuje se potreba za neposrednim socijalnim relacijama stanovnika sela. Njihovi kontakti i komunikacije su ograničeniji, kraći pa i posredniji negoli u nekim prijašnjim razdobljima. Sve manje je zajedničkih seoskih radova, strojevi su i u poljoprivredi zamijenili radnu snagu, a oblici korištenja slobodnog vremena sve više korespondiraju s urbanim oblicima dokolice i zabave. Masmedijski prodor u selo te svakodnevno "zasipanje" toga prostora različitim idejama i vrijednosno različitim opservacijama i interpretacijama zbilje, utječu i na oblikovanje stavova stanovnika i u najudaljenijim naseljima, što često sužava prostor komunikacije, pa se i selo sve više individualizira i atomizira. Naravno, posebno se to odnosi na susjedstvo u bivšim ratnim prostorima gdje, pored svih ovih nabrojanih disfunkcija tradicionalnog susjedstva, valja dodati i sasvim različita pa i potpuno oprečna doživljavanja i interpretacije ratnih sukoba u populaciji Hrvata i Srba.

Temelj svih društvenih zajednica jest povjerenje. I tu je najveći problem pred kojim se nalaze stanovnici bivših ratnih prostora, a onda i akteri ovoga istraživanja. Kako povratiti i uspostaviti povjerenje i na čemu ga temeljiti u socijalnointerakcijskom i komunikacijskom ambijentu lokalnih zajednica naseljenih Hrvatima i Srbima? Vrijednosna i simbolička sfera u kojoj se socijalno konstruira povjerenje, zasađa teško ili nikako funkcionira. Razlike, uzrokovane ratom, pozicijama u ratu, etnonacionalnom (re)interpretacijom predsocijalističke, socijalističke, ratne i poslijeratne socijalne zbilje, između Hrvata i Srba su (pre)velike. Stoga se povjerenje

početno može konstituirati tek u drugom segmentu te zbilje, onome materijalno egzistencijalnome i praktičnome. Nedostatak resursa, neophodna pomoć, naročito starijim povratnicima i useljenicima, upućuje ljude jedne na druge, u nekim situacijama i neovisno o nacionalnosti ili podrijetlu. Možda je upravo tu zametak povjerenja neophodnoga za svaku zajednicu. Imaju li stanovnici tih prostora povjerenja u susjede i u koje susjede, samo one svoje nacionalnosti ili i u one druge? Što pokazuju odgovori ispitanika? Iako postoji širok repertoar međusobnog (ne)povjerenja u ponuđenom spektru različitih alternativa, ipak relativnu većinu zauzima odgovor ispitanika: *“da, prema svima bez obzira na nacionalnost”*. Ovakav odgovor u još vrlo turbulentnom poslijeratnom ozračju možda i nije baš posve očekivan, ali ukazuje na određene afirmativne procese i okolnosti koje upućuju na regeneraciju primarnih socijalizacijskih mreža te postupno uključivanje svih stanovnika u lokalne zajednice. To je, valja odmah istaći, više prisutno u vrijednosnoj sferi i simboličkom imaginariju ispitanika nego što je primjetno u socijalnoj zbilji. Pa ipak, već i takvo sociopsihološko ozračje može se interpretirati kao znakovita pozitivna pretpostavka i jedan od neophodnih uvjeta međuetničkoj koegzistenciji Hrvata i Srba nakon rata. Najviše *povjerenja* prema susjedima *bez obzira na nacionalnost* imaju Srbi-starosjedioci, nešto manje Hrvati- starosjedioci i useljenici. U trima od četiriju regija u kojima je provedeno istraživanje (izuzetak je Istočna Slavonija), Srbi-starosjedioci su uglavnom osobe srednje i starije dobi, što – imajući na umu njihovu veću ovisnost o drugima, te iskustvo zajedničkog života s Hrvatima i veću iskustvenu amortizaciju negativnih iskustava, utječe na veću kooperativnost pa i povjerenje prema drugima u odnosu na ostale dvije skupine. Oko četvrtine ispitanika vjeruju i nekome iz druge nacionalnosti, približno isti udjel u svakoj od skupina, a manje frekvencije u svim skupinama dobila je alternativa *“da, samo prema onima moje nacionalnosti”*.

Ratni sukobi, neimaština, gospodarska i egzistencijalna besperspektivnost, doveli su do toga da dio ispitanika (svaki peti) *ne vjeruje više nikome*, pa čak i pored odmaka od rata, kažnjavanja ratnih zločinaca, obnavljanja kuća, povratka ljudi svojim domovima. Svakako će biti potrebno reaktivirati gospodarske aktivnosti, povećati životni standard i otvoriti egzistencijalne perspektive stanovništvu bivših ratnih prostora, kako bi se obnovilo ukupno povjerenje u ljude, ali i povjerenje u institucije i poredak, kao neophodan uvjet jačanju lokalnih zajednica te uključenja svih stanovnika u hrvatsko društvo. Uloga države u ovim procesima, naročito u početnom razdoblju obnove, ima svakako presudnu ulogu. Povjerenje među različitim skupinama stanovništva u ove četiri regije međusobno se značajno razlikuje. Najbolja je situacija u Zapadnoj Slavoniji, a vrlo blizu je i Banija, gdje se povjerenje prema svima kreće na razini oko polovice ispitanika. Znatno manje *povjerenja prema svima bez obzira na nacionalnost* izraženo je u Dalmaciji, a još niži stupanj povjerenja nalazimo u Istočnoj Slavoniji. Kako je u ove posljednje dvije hrvatske regije prisutnija međunacionalna segregacija a konflikti su brojniji i intenzivniji nego u Zapadnoj Slavoniji i Baranji, i ne iznenađuju ovakvi odgovori. Ukupna ratna događanja, razrušenost prostora, stradanja ljudi, te neke mentalitetske značajke pojedinih socioprostornih ambijenata, uzrokovale su ovakvu distribuciju odgovora ispitanika. U Istočnoj je Slavoniji je pesimizam i nepovjerenje iz-

raženije nego u ostalim regijama, a problem perspektive, kako u materijalnom, tako još više u sociopsihološkom ambijentu, vrlo je prisutan. To se najbolje primjećuje u alternativni odgovora *ne vjerujem više nikome*, koja je ovdje izrazito prisutna. Skoro svaki treći ispitanik više nema povjerenja ni u koga, dok je to slučaj sa svakim petim anketiranim u Dalmaciji, svakim šestim u Zapadnoj Slavoniji, i tek svakim petim na prostoru Banije.

4. Zaključna razmatranja

Susjedski odnosi čine možda i najvažniji segment mreže primarnih socijalnih veza u lokalnim zajednicama. Pokazuju to i odgovori ispitanika u našem istraživanju. Prije rata većina je ispitanika imala dobre odnose prije rata sa susjedima druge nacionalnosti (hrvatske ili srpske), a tek je manji dio selektivno participirao u multietničkom susjedstvu svoga naselja. Taj nalaz je vrlo značajan i može se koristiti kao kontrapunkt svim interpretacijama ratnih sukoba, koje polaze od "drevne balkanske etničke mržnje" i nemogućnosti međusobne koegzistencije Hrvata, Srba i drugih nacionalnih/etničkih skupina. Ove i slične interpretacije, pored nekih intelektualnih aktivnosti izvan ratnog prostora, poslužile su i kao racionalizacije etnonacionalnih politika i onih aktera na bivšim jugoslavenskim prostorima koji su svoju legitimaciju, između ostaloga, crpili iz "etničke čistoće" prostora na koji su polagali pravo, kako u vlastitim republikama tako i na onim područjima koje su naseljavali njihovi etnički srodnici. Ratni su sukobi imali za posljedicu destrukciju mreže primarnih socijalnih veza u lokalnim zajednicama, posebno tešku za međusobne relacije, socijalnu interakciju i komunikaciju Hrvata i Srba. Pa i ovdje, usred "plamtećeg vihora" koji je nemilice uništavao međunacionalno susjedstvo, prijateljstvo, kumstvo, ponegdje i bračne veze, nalazimo iznenađujuće otporne mikrostrukture koje su barem donekle izdržale sve "ono što se dogodilo". Hrvati i Srbi kao susjedi su se međusobno štitili i u ratu! Za etnonacionalnu javnu scenu to je iznenađujuće, a za njezin radikalniji dio to je teško "probavljiva" spoznaja. No takvi susjedski postupci ne mogu prikriti ono što je u temelju svih oblika destrukcije, od materijalnih do sociopsiholoških, a to je srpska politika stvaranja etnički čistih teritorija koja je svoje saveznike našla i u dijelu struktura hrvatskog establishmenta iz 90-ih. Stoga su primjeri dobrog susjedstva značajni i znakoviti upravo nasuprot takvim politikama, te pokazuju da su međuljudski pa i međunacionalni odnosi trajnije strukturirani, pa u nekim segmentima čvršći i otporniji od izvanjskih utjecaja kojima su podložni, ali ne bez ostatka i do kraja. To je značajan argument za mogućnost obnove suživota i nakon rata, što se, iako u rudimentarnim oblicima i s različitim uspjehom u pojedinim regijama, ipak događa.

Literatura

1. Banovac, Boris (2004.): (Re)konstrukcija socijalnog prostora periferije: prilog istraživanju kolektivnih identiteta u hrvatskoj periferiji. – *Revija za sociologiju*, 35 (3/4): 95–112.
2. Banovac, Boris; Boneta, Željko (2006.): Etnička distanca i socijalna (dez)integracija lokalnih zajednica. – *Revija za sociologiju*, 37 (1/2): 21–46.
3. Burke, Peter (1991.): *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope*. – Zagreb: Školska knjiga.
4. Connerton, Paul (2004.) *Kako se društva sjećaju*. – Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
5. Čapo Žmegač, Jasna (2001.): *Srijemski Hrvati: etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*. – Zagreb: Duriex.
6. Giddens, Anthony (1997.): Social interaction and everyday life. In: *Sociology*. – London; Oxford: Blackwell Publisher Ltd.
7. Katunarić, Vjeran; Banovac, Boris (2004.): Conflicts and Peace in Multiethnic Cities of the Former Yugoslavia: A Case Study. – In: Milan Mesić (ed.): *Perspectives of multiculturalism – western and transitional countries*. – Zagreb: Faculty of Philosophy: Croatian Commission for UNESCO.
8. Mesić, Milan (1992.): *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. – Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske; Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
9. Popis stanovništva 2001. (2002.) – Zagreb: Državni zavod za statistiku.
10. Rihtman-Auguštin, Dunja (2000.): *Ulice moga grada: antropologija domaćeg terena*. – Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.
11. Roth, Klaus (2000.): *Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. – Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.
12. Sekulić, Duško et al. (2004.): *Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije*. – Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
13. Simmel, Georg (2004.): Sociologija društvenosti. – U: Kuvačić, Ivan: *Uvod u sociologiju*. – Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
14. Thomas, William I. (2004.): Definicija situacije. – U: Kuvačić, Ivan: *Uvod u sociologiju*. – Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
15. Vojna operacija “Oluja” i poslije: izvještaj (2001.) – Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava.
16. Vrcan, Srđan (2006.): *Nacija, nacionalizam, moderna država: između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*. – Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Dragutin Babić

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

e-mail: dragobabic@yahoo.com

The prewar, war and post-war Croatian-Serbian neighbourhood in local communities

Abstract

Neighbourly relations are the basis of local communities and they represent the vital links of society as a whole. For a modern version of social relationships it is particularly important to include different ethnic/national groups in the communities network. Prewar neighbourhood in Croatia included different such groups, and in terms of social relationships of the Croats and Serbs, neighbourly relations, as the respondents of this research point out, have been an important component and were judged favourably by the most of our respondents. The prewar ethno-national propaganda has already affected neighbourhood as a basic segment of the communities network, to be even more destroyed by the clashes in the Croatian War of Independence. However, as the research results show, it also happened that in these turbulent times there were cases when a neighbour protected his neighbour of a different nationality, Croat/Serb in our case. Reminiscence of such situations makes a social capital in the post-war period around which a new network of primary social relations can be built and which would include the members of the majoritarian nation and the biggest national minority in Croatia. In the post-war period, there are some signs of the rudimentary forms of regeneration of the network of primary social relationships. Croatian-Serbian neighbourhood is being restored, although with many problems, defiance and conflicts. In various regions of Croatia (Eastern and Western Slavonia, Bania and Dalmatia - where our research has been carried out) neighbourly relations are differently perceived and built and Eastern Slavonia is the Croatian region with the heaviest segregation between the Croats and Serbs and this territory is undergoing more conflicts than other ex-war zones.

Key words: neighbourhood, Croats, Serbs, coexistence, local community

Received on: 10th December 2006

Accepted on: 20th January 2007

Dragutin Babić

Institut pour les migrations et les nationalités, Zagreb, Croatie

e-mail: dragobabic@yahoo.com

Le voisinage (croate-serbe) dans les communautés locales: périodes avant la guerre, pendant la guerre, après la guerre

Résumé

Les rapports de voisinage forment la base des communautés locales et le tissu social des contacts de la société dans son ensemble. Il est particulièrement important pour la version moderne des rapports sociaux d'inclure les différents groupes ethniques/nationaux dans la structure des réseaux de telles communautés. En Croatie, le voisinage d'avant la guerre incluait différents groupes de ce genre, et dans le domaine des relations sociales des Croates et des Serbes, les rapports de voisinage étaient, comme le soulignent les interrogés au cours de cette recherche, une composante importante, et ils ont été estimés positivement par la grande majorité des interrogés. Déjà la propagande ethnonationale d'avant la guerre et encore davantage les conflits au cours de la guerre ont détruit le voisinage en tant que segment fondamental de l'habitus des communautés locales. Mais comme les résultats des recherches le montrent, en ces temps agités aussi, dans certains cas le voisin protégeait le voisin d'une autre nationalité, dans ce cas Croatie/Serbe. Le souvenir de telles situations forme le capital social dans la période d'après guerre autour duquel il est possible de construire un nouveau réseau de relations sociales initiales qui intégreront les ressortissants de la nation majoritaire et de la minorité nationale la plus nombreuse en Croatie. Dans la période après la fin des conflits de la guerre, aussi bien au niveau symbolique qu'existential pratique, apparaissent des formes rudimentaires de régénération de la structure du réseau des rapports sociaux initiaux. Le voisinage croate-serbe se renouvelle après la guerre, bien que toujours avec beaucoup de problèmes, avec des résistances et des conflits. Dans différentes régions des recherches, les rapports de voisinage sont différemment perçus et construits socialement, et la Slavonie de l'Est est la région de Croatie avec la plus grande ségrégation entre les Croates et les Serbes, et l'espace où il y a le plus de conflits par rapport aux autres anciens espaces de la guerre.

Mots-clés: voisinage, Croates, Serbes, coexistence, communauté locale

Reçu: 10 décembre 2006

Accepté: 20 janvier 2007